

УДК 582.32:54.06

О.І. Щербаченко, О.Т. Демків

НАГРОМАДЖЕННЯ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА СТАН АНТИОКСИДАНТНОЇ СИСТЕМИ МОХІВ

Щербаченко О.І., Демків О.Т. Накопление тяжелых металлов и их влияние на состояние антиоксидантной системы мхов // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2009. – Вып. 25. – С. 125-130.

Изучали поглотительную способность мха *Drepanocladus aduncus* (Hedw.) Warnst. в зависимости от концентрации тяжелых металлов в субстрате. Значительная аккумуляция Cd^{2+} и Pb^{2+} приводит к изменениям функциональной активности компонентов антиоксидантной системы защиты мхов в условиях стресса, способствующим повышению их металлоустойчивости.

Schcherbachenko O.I., Demkiv O.T. Accumulation of heavy metals and their influence on the state of antioxidative system of mosses // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2009. – 25. – P. 125-130.

The dependence of heavy metals ions accumulation in moss *Drepanocladus aduncus* (Hedw.) Warnst. from their concentrations in substrate have been studied. Considerable accumulation of Cd^{2+} and Pb^{2+} ions led to the changes of functional activity of the components of antioxidative system, which made the moss more stable to heavy metals stress.

Забруднення природного середовища хімічними сполуками, у тому числі важкими металами (ВМ), істотно впливає на функціонування рослинних організмів.

Захист рослин від токсичної дії ВМ здійснюється регуляцією поглинання та акумуляції як на рівні цілого організму, органів, тканин, так і детоксикацією металу на внутрішньоклітинному рівні [1]. Здатність рослин нагромаджувати ВМ зумовлена морфологічними та екологічними особливостями досліджуваного виду, його віком, сезонною динамікою температури і освітлення середовища [12]. Кількість металу, яку організм може акумулювати, залежить від співвідношення метал/біомаса, тривалості інкубації, складу і концентрації металу в середовищі, може змінюватися залежно від виду рослин і для кожного з них є величиною сталою [15, 17]. Здатність мохоподібних нагромаджувати токсичні речовини у підвищених концентраціях успішно використовують для біоіндикації забруднення природного середовища ВМ [13-15].

Одним із наслідків дії ВМ на живі організми є нагромадження активних форм кисню і зростання інтенсивності процесів пероксидного окислення ліпідів. В оптимальних умовах для росту й розвитку рослин утворюється незначна кількість пероксиду водню, який виконує важливу роль у лігніфікації клітинної стінки, активації захисних систем, експресії генів і процесів, спрямованих на підвищення стійкості до несприятливих факторів [8]. У стресових умовах зростає вміст H_2O_2 , який негативно впливає на білки та ліпіди мембран і призводить до пошкоджень ДНК [11].

Збалансоване функціонування компонентів антиоксидантної системи є основним механізмом усунення надлишку вільних радикалів. Важливу роль у захисті рослин від деструктивного впливу H_2O_2 виконують антиоксидантні ферменти каталаза та

глутатіонпероксидаза [4, 6]. Встановлено захисну роль каталази від надмірного розвитку вільнорадикального окиснення: рослини тютюну, дефіцитні за каталазою, були чутливіші до дії озону, сольового стресу і навіть світла [18]. Під впливом стрес-факторів (гіпертермія, засолення) відбувалась індукція генів супероксиддисмутази і глутатіонпероксидази [19].

Взаємозв'язок між специфікою нагромадження ВМ та адаптивною реакцією мохоподібних залишається найменш дослідженим. Метою роботи було дослідити особливості нагромадження іонів свинцю і кадмію та їх вплив на стан антиоксидантної системи захисту моху *Drepanocladus aduncus* (Hedw.) Warnst. від окислювальної деструкції.

Матеріал і методика досліджень

Для аналізу поглинальної здатності використовували непошкоджені, без відмерлих частин верхівки пагонів моху *D. aduncus* довжиною ≈ 2 см, які інкубували у розчинах з 0,1-100,0 мкМ $Pb(NO_3)_2$ або $CdCl_2$ упродовж 24 год, після чого промивали дистильованою водою. Для контролю використовували верхівки пагонів, які витримували у водному розчині без солей ВМ.

Вміст ВМ у рослинах і розчинах визначали атомно-абсорбційним методом [5]. Здатність моху нагромаджувати ВМ оцінювали за показником статичної обмінної ємності (СОЄ):

$$COE = (C_{\text{вих.}} - C_{\text{кін.}}) \times V/m,$$

де $C_{\text{вих.}}$ і $C_{\text{кін.}}$ – вихідна і кінцева концентрації іонів ВМ у розчині, мг/мл; V – об'єм розчину, мл; m – маса наважки моху, мг/г сухої речовини.

Концентрації солей ВМ підбрано експериментально у результаті аналізу їх впливу на ріст і розвиток моху *D. aduncus*. Контрольні досліди на кислотні залишки солей ВМ не проводили, оскільки доведено, що фітотоксичність металів зумовлюють катіони, а вплив аніонів є не істотним [16, 2].

Активність антиоксидантних ферментів, вміст пероксиду водню та білка визначали за методами [3, 6, 10, 11]. Досліди виконували у 3-кратній повторності. Отримані дані опрацьовували статистично за допомогою програми „Excel”.

Результати досліджень та їх обговорення

Ступінь акумуляції іонів свинцю та кадмію рослинами *D. aduncus*, який оцінювали за величиною іонообмінного коефіцієнта СОЕ, залежав від їх концентрації у середовищі. Значення СОЕ у пагонах моху підвищувалися пропорційно до вмісту ВМ у розчинах (таблиця).

Виявлено, що 1 г моху *D. aduncus* поглинав з 1,0 мкМ розчину $Pb(NO_3)_2$ 57,9% Pb^{2+} , з 10,0 мкМ – 82,6% Pb^{2+} , натомість з 100,0 мкМ – лише 42,8% Pb^{2+} . Подібні результати отримали і у дослідях з кадмієм: 81,8%, 95,5 % і 68,6% Cd^{2+} відповідно.

Нагромадження свинцю і кадмію рослинами *D. aduncus* з розчинів різних концентрацій відбувалося поступово, але до певної межі насичення. Іони металів, акумульовані за нижчих від межі насичення концентрацій, зв'язувалися у клітинах

моху і не вимивалися у розчин, порівняно з металами, що поглиналися вище від межі насичення.

Отже, найвищий рівень нагромадження ВМ мохом *D. aduncus* виявлено у варіантах досліду з 1,0-10,0 мкМ концентраціями металів. Вміст кадмію у пагонах моху був вищим, ніж свинцю, що, очевидно, пов'язано з різними фізико-хімічними властивостями металів (електронегативністю, схильністю до комплексоутворення й стійкістю хелатів, спорідненістю до певних хімічних груп і біологічною доступністю) та різними клітинними механізмами їх нагромадження [9].

Таблиця

Нагромадження ВМ у пагонах моху *Drepanocladus aduncus*

Концентрації солей металів, мкМ/л	C _{вих} розчину, мг/мл	C _{кн.} розчину, мг/мл	СОЄ, мг/г сухої речовини
0 (Контроль)	0	0,005	0,005
Pb(NO₃)₂			
1,0	0,207	0,06±0,004	0,14±0,03
10,0	2,070	0,35±0,02	1,71±0,21
100,0	20,70	11,82±0,54	8,87±0,39
CdCl₂			
1,0	0,11	0,02±0,001	0,09±0,005
10,0	1,12	0,05±0,001	1,07±0,02
100,0	11,2	5,71±0,44	5,49±0,61

Вважають, що Cd²⁺ і Pb²⁺ проникають у клітину переважно в результаті іонообмінних процесів [15]. Активне поглинання іонів кадмію, ймовірно, спричинене вищою рухливістю металу і для його транспорту задіяні Р-помпи плазмалеми, тобто Са²⁺-АТФази і/або інші системи активного транспорту. Крім того, ВМ, особливо Cd²⁺, індукують синтез фітохелатинів, які сприяють металостійкості рослин [7].

ВМ можуть негативно впливати на загальний функціональний стан рослинного організму, спричиняючи значні патологічні зміни. Характер адаптивних реакцій рослин залежить від різновиду, дози, тривалості дії стресора, чутливості організму і його фізіологічного стану. Відзначено взаємозв'язок між рівнем активності компонентів антиоксидантної системи і стійкістю рослин до несприятливих факторів [4].

Встановлено, що вміст H₂O₂ у пагонах моху *D. aduncus* залежав від концентрації ВМ у середовищі. У пагонах моху, які інкубували у розчинах із 0,1 і 1,0 мкМ Pb(NO₃)₂, вміст пероксиду водню не істотно відрізнявся від контролю, тоді як за дії 10,0 і 100,0 мкМ Pb(NO₃)₂ його вміст перевищував контрольні показники в 1,3 і 1,5 рази (рис. 1). Отже, високі концентрації нітрату свинцю спричиняють значне нагромадження пероксиду водню у клітинах моху.

У варіантах із CdCl₂ концентрація пероксиду зростала із підвищенням вмісту ВМ у середовищі. Під впливом 0,1 і 1,0 мкМ CdCl₂ вміст пероксиду водню зростав у 1,1 і 1,2 рази, порівняно з контролем. У варіантах із 10,0 і 100,0 мкМ CdCl₂ рівень H₂O₂ перевищував контрольні показники в 1,7 та 1,6 рази.

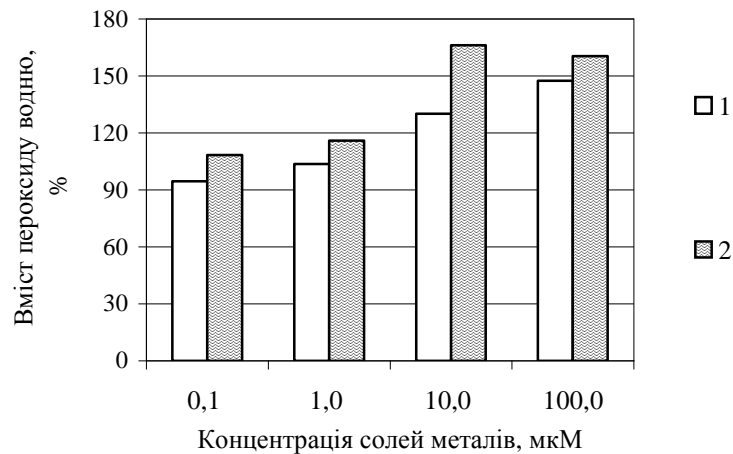

Рис. 1. Вплив Pb(NO₃)₂ (1) та CdCl₂ (2) на вміст пероксиду водню у клітинах моху *Drepanocladus aduncus* (контроль прийнято за 100 %).

Значна кількість пероксиду водню утворюється в умовах стресу і є сигналом для запуску різних біохімічних і фізіологічних захисних реакцій у клітинах. Каталаза розщеплює H₂O₂ до кисню та води і не потребує відновного субстрату для свого функціонування. Активність каталази у пагонах *D. aduncus* не істотно змінювалася під впливом нижчих концентрацій нітрату свинцю (0,1-1,0 мкМ) і хлориду кадмію (0,1 мкМ), порівняно з контролем (рис. 2), що могло бути спричинене інгібуючою дією вільних радикалів на метали активного центру ферменту.

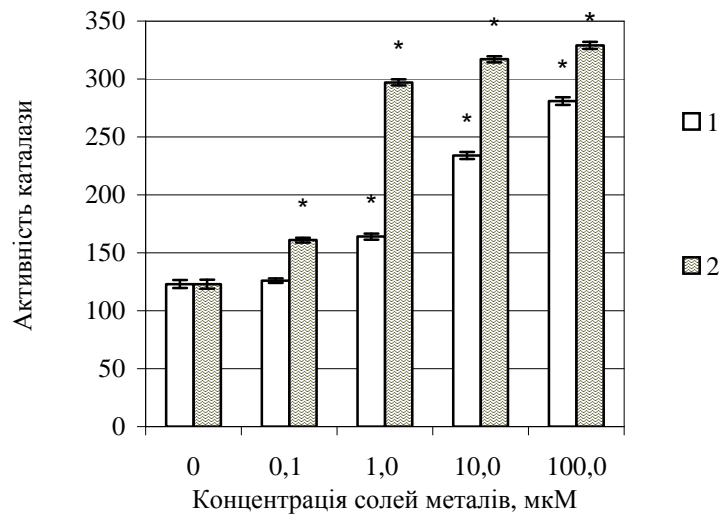

Рис. 2. Вплив ВМ на активність каталази (мМ H₂O₂/мг білка за хв) у клітинах моху *Drepanocladus aduncus*: 1 – Pb(NO₃)₂, 2 – CdCl₂.

Примітка: * – різниця порівняно до контролю статистично достовірна, $p \leq 0,05$.

Рівень активності каталази істотно зростає під впливом 10,0-100,0 мкМ $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$ і 1,0-100,0 мкМ CdCl_2 . Отже, у захисті клітин *D. aduncus* від окислювальної деструкції, зумовленої надлишком H_2O_2 , каталаза виконує важливу роль.

Показники активності глутатіонпероксидази (ГП) у пагонах моху *D. aduncus* зростають з підвищенням вмісту H_2O_2 (рис. 3). Активність ГП у клітинах моху була вищою, ніж каталази, що, очевидно, зумовлено достатньою кількістю субстрату та ефективнішою діяльністю ферменту з детоксикації H_2O_2 за дії ВМ.

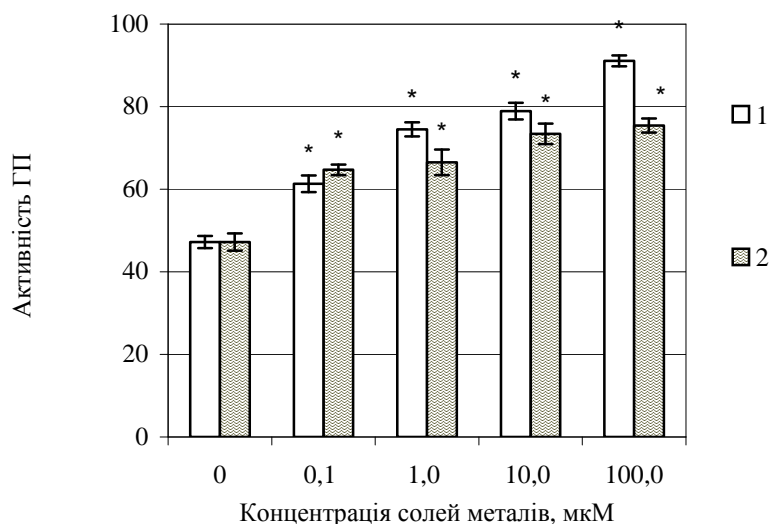

Рис. 3. Зміни активності глутатіонпероксидази (мкМ НАД·Н₂/мг білка за хв) у клітинах моху *Drepanocladus aduncus* за дії ВМ: 1 – $\text{Pb}(\text{NO}_3)_2$, 2 – CdCl_2 .

Примітка: * – різниця порівняно до контролю статистично достовірна, $p \leq 0,05$.

Висновки

На підставі проведених досліджень встановлено, що *D. aduncus* властивий високий рівень акумуляції ВМ. Іони свинцю та кадмію впливали на розвиток оксидного стресу в клітинах моху, індукуючи зростання вмісту H_2O_2 . Імовірно, що власне H_2O_2 є одним із чинників, що стимулює активність антиоксидантної системи *D. aduncus*. Підвищення активності антиоксидантних ферментів – каталази та ГП під впливом ВМ можна розглядати як захисний механізм, який запобігає стресовому вільнорадикальному окисленню та сприяє підвищенню металостійкості моху.

Подяка

Автори висловлюють щире подяку науковому співробітнику Інституту екології Карпат НАН України, к.б.н. В.І. Козловському за визначення вмісту важких металів у рослинному матеріалі та розчинах.

1. Гуральчук Ж.З. Акумуляція кадмію та вміст елементів мінерального живлення в рослинах // Фізіологія рослин в Україні на межі тисячоліть. Т. 1. – К., 2001. – С. 183-186.
2. Довгалюк А.І. Порівняння цитогенетичної та антимікротрубочкової активності фітотоксичних металів // Автореферат дис. канд. біол. наук. – К., 2004. – 24 с.
3. Королюк М.А., Иванова Л.И., Майорова И.Г., Токарев В.Е. Метод определения активности каталазы // Лабораторное дело. – 1986. – **1**. – С. 16-20.
4. Клеточные механизмы адаптации растений к неблагоприятным воздействиям экологических факторов в естественных условиях // Под ред. Е.Л. Кордюм. – К.: Наук. думка, 2003. – 277 с.
5. Методические рекомендации по проведению полевых и лабораторных исследований почв и растений при контроле загрязнения окружающей среды металлами. – М., Гидрометеоздат, 1981. – 168 с.
6. Моин В.М. Простой и специфический метод для определения активности глутатионпероксидазы в эритроцитах // Лабораторное дело. – 1985. – **12**. – С. 724-726.
7. Серегин И.В. Фитохелатины и их роль в детоксикации кадмия у высших растений // Успехи биологической химии. – 2001. – 41. – С. 283-300.
8. Тарчевский И.А. Сигнальные системы клеток растений. – М.: Наука, 2002. – 294 с.
9. Юрин В.М., Соколик А.И., Кудряшов А.П. Регуляция ионного транспорта через мембраны растительных клеток. – Минск: Наука и техника, 1991. – 272 с.
10. Bredford W. A simple method for protein test // Annal. Biochem. – 1976. – **72**. – P. 248-252.
11. Di Toppi L.S., Lambardi M., Pazzagli L. et al. Response to cadmium in carrot *in vitro* plants and cell suspension cultures // Plant Science. – 1999. – **137**. – P. 119-129.
12. Mouvet C. Accumulation et relargage de plomb, zinc, cadmium, chrome et cuivre par des mousses aquatiques en milieu naturel et au laboratoire // Intern. Report. Laboratoire d' Ecologie, Universite de Metz. – 1987. – P. 1-122.
13. Onianwa P.C. Monitoring atmospheric metal pollution: a review of the use of mosses as indicators // Environ. Monit. Asses. – 2001. – **71**, № 1. – P. 13-50.
14. Reimann C., Niskavaara H., Kashulina G. et al. Critical remarks on the use of terrestrial moss (*Hylocomnium splendens* and *Pleurozium schreberi*) for monitoring of airborne pollution // Environ. Pollut. – 2001. – **113**, № 1. – P. 41-57.
15. Salt D.E., Blaylock M., Kumar N.P. et al. Phytoremediation: A novel strategy for the removal of toxic metals from the environment. Using plants // Biotechnology. – 1995. – **13**. – P. 468-474.
16. Sunil D. Sharma and R.N. Chopra. Effect of Lead Acetate and Lead Nitrate on Growth of the Moss *Semibarbula orientalis* (Web.) Wijk. et Marg. Grown *in vitro* // J. Plant. Physiol. – 1987. – **129**. – P. 243-249.
17. Tyler G. Bryophytes and heavy metals: a literature review // Bot. J. Linn. Soc. – 1990. – **104**. – P. 231-253.
18. Willekens H., Moeder W., Langebartels Ch., Sandermann H., Van Montagu M., Inze D. and Van Camp W. Defense activation and enhanced pathogen tolerance induced by H₂O₂ in transgenic tobacco // Proc. Natl. Acad. Sci. – 1998. – **95**. – P. 5818-5823.
19. Zeng H., Lin P. Xiamen daxue xuebao. Ziran Kexue ban // J. Xiamen Univ. Natr. Sci. – 1998. – **37**, № 2. – P. 278.

Інститут екології Карпат НАН України, м. Львів
e-mail: morphogenesis@mail.lviv.ua